

Fikciós alapú vallásosság

Jelige: GBR 728

Tartalomjegyzék

Bevezető	3
Tágabb elméleti kontextus	5
<i>Az invented tradition</i>	5
Mi a populáris kultúra?	8
A vallás és a populáris kultúra viszonya	9
A „fikciós alapú vallások”	12
A vallás definíciója	12
Invented religion, fiction-based religion és hyper-real religion	14
Kapcsolódó elméletek	16
A vizsgálatba bevonható csoportok	20
A legfontosabb példák	20
A lovecrafti vallási hagyomány	22
További vizsgálati lehetőségek	26
Összegzés és kritika	28
Bibliográfia	30
Források	33

Bevezető

Ha a vallással kapcsolatos diskurzusokat elemzünk, legtöbbször maga a téma valamilyen speciális szféraként jelenik meg előttünk. Olyanként, amelyben szent dolgok, erkölcsi és morális igazságok, a hétköznapi világtól elkülönülő jelenségek fordulnak elő, amelyek örök érvényűek és változatlanok. Gyakran hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a vallás az emberi kultúra dinamikusan alakuló része, azaz nem független a civilizáció többi szegmensétől. Ugyanúgy hatnak rá ezek a területek, mint ahogy a vallás is hatást gyakorol például a politika vagy a hétköznapiak szintjén. Egy-egy vallási rendszer vizsgálata sok mindent elárul az adott korról és kultúráról. A társadalmi berendezkedés, a földrajzi környezet, a történelmi fordulópontok, de még akár a járványok vagy természeti csapások is alakíthatják a vallási képet, válhat az istenkép egy szerető atyából haragvó úrrá, a szertartás hálaadásból könyörgéssé.

Minden kornak megvan a maga vallása, mondhatnánk ezek alapján. Ha az ókori embernek is megvolt a sajátja, akkor a mi korunknak is megvan. Az alkalmazott vallástudomány – más, nem kevésbé fontos kérdések mellett – azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az adott kor vallásos nézeteit, a kortárs jelenségeket, csoportokat és az egyének vallásosságát vizsgálja. Ilyen tekintetben a XX. században megjelent új vallási jelenségek, vallási csoportok is fontos kutatási tárgyat képezik, azaz a kortárs vallási formák „stádiumai” és jellegzetességei ezek vizsgálatával megragadhatóvá válnak. Ugyancsak sok mindent elárul korunkról a tömegkultúra: szállóigévé vált filmidézetek, plakátok, reklámok, hírességek, sikerkönyvek, megannyi elem, ami körülvesz bennünket, és mélyen meghatározza identitásunkat. A kezdeti elgondolás, amely a popkultúrára, mint a tömegek alsóbbrendű, csupán az öncélú szórakoztatást szolgáló jelenségre tekint, az elmúlt néhány évtizedben átalakult: ahogy egyre több vizsgálat kezdett el foglalkozni a témával, nyilvánvalóvá vált, hogy a populáris kultúrából legalább annyit megállapíthatunk saját korunkról, mint más, korábban jelentősebbnek hitt szegmensből. A popkultúra mindent áthat, a társadalom egészében jelen van és mindent felhasznál. A XXI. század elejére már kezd természetessé válni, hogy a populáris kultúra olyan, a „magas kultúra” körébe tartozó elemeket is beépít önmagába, mint a komolyzene vagy akár a vallás, így a kapcsolódási pontok jellege és mikéntje újszerű kutatási terület az utóbbi évtizedekben. Ennek az összefonódásnak az egyik legérdekesebb jelensége a dolgozatban bemutatásra kerülő „fikciós alapú vallásosság” és az ehhez kapcsolódó közösségek. Ezek a csoportok, amelyek jól dokumentáltak, a tömegkultúra kánonjába tartozó fikciós irodalmi vagy audiovizuális művekre mint vallási alapra

reflektálnak, izgalmas vallástudományi kérdéseket vetnek fel. Mi állhat ennek a folyamatnak a háttérében, miként vizsgálhatóak egyáltalán a csoportok? Az alkalmazott vallástudomány teoretikusai a jelenség mögött álló értelmezéssel csupán az elmúlt évtizedben kezdtek behatóbban foglalkozni, ennél fogva (különösen magyar nyelvterületen) a róluk folyó tudományos diskurzus meglehetősen kezdeti stádiumban van, azaz számos ellentmondás, hiányosság és kérdés merülhet fel velük kapcsolatban.

A dolgozatomban igyekszem bemutatni ezt az izgalmas jelenséget, illetve azokat a kortárs feltevéseket, amelyek valamilyen módon ide kapcsolhatók és új perspektívát adhatnak egy nagyobb elmélet létrehozására. Természetesen mindehhez nélkülözhetetlen, hogy nagyobb tudományos vizsgálati keretben kontextualizáljuk a témát. A konkrét példák számbavételét követően – kiemelve egy, a kérdéskör szempontjából leginkább releváns jelenséget – igyekszem összefoglalni és kritikai megfontolásokat tenni az elméletekkel kapcsolatban, ezzel is hozzájárulva ennek a kortárs vallástudományi jelenségnek a vizsgálatához.

Tágabb elméleti kontextus

Az invented tradition

Több elméletalkotó szerint a XX. század legfontosabb, a vallásokkal kapcsolatos jelensége az ún. szekularizáció volt. A szekularizáció elméletének számos támogatója és kritikusa akadt a vallástudomány történetében, és bár egyértelműen nem jelenthetjük ki, hogy teljes mértékben megállja a helyét a kortárs vallási folyamatok vizsgálata során, mégis számos aspektusa napjainkban is aktuális. Az elmélet lényege, hogy a vallás folyamatosan veszített szerepéből a felvilágosodás óta. Az egyházak veszítettek társadalmi szerepükből, elvesztették monopolhelyzetüket pl. az oktatás és az egészségügy területén, a templomba járók aránya csökkent, a vallásos világmagyarázat pedig háttérbe szorult a tudománnyal szemben. Ugyanakkor, bár sokan a vallások teljes eltűnését jósolták, a XX. század eseményei ezt nem igazolták teljesen (Hamilton, 1998). Tény, hogy intézményi téren a nagy vallások visszaszorultak, de az egyéni vallásosság virágzásának lehetünk tanúi, illetve például a volt kommunista országokban a nyugat-európai és amerikai vallási tendenciáktól eltérő fejlődés miatt nőtt a vallásosság aránya (Tomka, 1996; Tomka, 1997).

Ugyancsak antiszekuláris jelenségként értelmezhető, hogy a nagy vallási irányzatok visszaszorulásával párhuzamosan új vallási irányzatok, kisegyházak és vallási mozgalmak jelentek meg. A XIX-XX. század fordulóján megnőtt az okkultizmus iránti érdeklődés, sorra szerveződtek a különféle okkultista páholyok és több, ezzel a témával foglalkozó könyv látott napvilágot. A század második felében ugrásszerűen megnőtt az új vallási mozgalmak száma, ezt a folyamatot többféleképpen magyarázzák, például a második világháborút követő generáció elidegenedésének egyik kifejeződéseként, a vietnámi háború okozta sokk levezetéseként, vagy egyfajta posztmodern jelenségként (Eliade, 2002, Hamilton, 1998).

Ezek az új vallási jelenségek számos helyről igyekeznek meríteni tanításaikhoz, hitelveikhez. Gyakran valamely keleti vallás tanait értelmezik újra, ilyenek például a Krisna-tudatúak¹, akadnak köztük magukat kereszténynek valló, nem az anyaegyházból kiváló szerveződések, mint a Család², vannak olyanok, amelyek keresztény tanításokat értelmeznek át valamely helyi sajátosság okán, vagy különböző vallási hagyományokat „gyúrnak össze”

¹ Több Krisna-hívó közösség létezik, legfontosabb ezek közül az ISKCON (International Society for Krishna Consciousness), a Krisna-tudatú Hívók Nemzetközi Szervezete. A Hare Krisna néven is ismert mozgalmat az 1880-as években alapította egy bengáli misszionárius (Clarke, 2006).

² A mozgalom hivatalos elnevezése a Független Missziós Közösségek Szövetsége (The Fellowship of Independent Missionary Communities), de ismert Isten Gyermekei (The Children of God) és a Szeretet Családja (The Family of Love) néven is. Központi tanításukban elsősorban a keresztény Bibliára (illetve annak hibás voltára) építenek (Clarke, 2006).

stb. (Hamilton, 1998). Mellettük még több olyan mozgalom is létezik, amelyek nem hivatkoznak kapcsolatra valamely korábbi vallási tradícióval, kvázi sajátot teremtve (például a Szciantológia³). A legtöbb vallásos csoport ennek ellenére magát valamely vallási hagyományból eredezteti. A vallástudományi kutatások azonban bebizonyították, hogy ezek a szálak sokszor eltérnek attól, amit a laikus szemlélő hihet.

Már a XIX. században találhatunk szemléletes példát arra, hogy valamilyen vallási hagyomány vagy jelenség nem az, aminek látszik. 1894-ben egy bizonyos Nicolas Notovitch kiadott egy könyvet *Jézus Krisztus ismeretlen élete (Unknown Life of Jesus Christ)* címmel. Notovitch azt állította, hogy egy himalájai kolostorban akadt rá egy tibeti kézíratra, amit csak *Szent Issa élete (The Life of Saint Issa)* néven emlegetett, és ebben volt szó Jézus eddig ismeretlen ázsiai útjáról. Természetesen az orosz úriember felismerte a szöveg fontosságát és le is fordította azt. Balszerencséjére a neves valláskutató, Max Müller is felfigyelt a könyvre, és részletesen megvizsgálta annak eredetiségét. Nem elég, hogy Müller kimutatta, hogy a Notovitch által kiadott szöveg nem eredeti, de még egy levelet is kapott egy asszonytól, aki megjárta az állítólagos kolostort, ahol semmit sem tudtak sem Szent Issáról, sem Notovitch-ról. Ugyanakkor, annak ellenére, hogy a tudományos vizsgálódás bebizonyította, hogy a könyvvel kapcsolatos állítások hamisak, az folytatta saját útját, és még napjainkig igen erősen él több vallási csoport hitében (Lewis és Hammer, 2011). Számos más olyan eset is említhető, amikor a későbbi vizsgálódás cáfolta a konstruált vallási entitást.

Eric Hobsbawm brit történész 1983-ban kiadott, Terence Rangerrel közösen szerkesztett *The Invention of Tradition* (2003) című munkájához köthető az ún. *invented tradition*, vagyis durva fordítással a „konstruált hagyomány”⁴ elmélete. Hobsbawm elsősorban nemzetek és népek kapcsán beszél erről a jelenségről, de gyakorlatilag bármilyen csoportra alkalmazható az elmélet. Az alapgondolatot a következőképpen foglalja össze: „az összes konstruált hagyomány, amennyire csak lehetséges, arra használja a történelmet, hogy legitimálja a csoport cselekvéseit és erősítse az összetartozás érzését a tagok között.”⁵ (Hobsbawm, 2003, 12.) Vagyis valamely csoport a történelmi eseményekből, korábbi hagyományokból,

³ Az L. Ron Hubbard által megalapított Szciantológia Egyház (Church of Scientology) a Dianetika azon elképzelésére épül, hogy az ember képes különféle technikákkal megszabadulni a negatív érzésektől, betegségektől (Clarke, 2006).

⁴ Sajnos az „invented” kifejezés magyar megfelelői számos problémát rejtenek magukban. Mind a „kitalált”, a „feltalált” vagy a „konstruált” fordítások rejtenek magukban olyan többlettartalmakat, amelyek nem szerencsések a vázolt fogalom használata során. A továbbiakban, a könnyebb érthetőség kedvéért, nem megfelelően a kifejezés többletjelentéséről, a „konstruált” szót használom ennek a fogalomnak a fordításaként.

⁵ „For all invented traditions, so far as possible, use history as a legitimator of action and cement of group cohesion.”

szimbólumokból saját céljainak megfelelően hoz létre egy koherens egységet, amelyet aztán a csoport tagjai illetve a külvilág számára valósnak mutat. Azonban idővel a konstruált hagyomány valóssá válik, ugyanis ahogy múlik az idő, a gyakorlati alkalmazás és a hit a tradíció valóságosságában olyan mértékben beleépül a csoport öntudatába, hogy a valóságalap mellékessé válik azzal a funkcióval szemben, amelyet betölt.

A vallások esetében is hasonló helyzet áll fenn. Ami korábban bizonyosság volt, a modern korban kritika tárgyává vált, minden megkérdőjeleződött. Ez a vallásokra is igaz, sőt, maga a vallástudományi kutatás is erőteljesen kivette a részét abból, hogy a korábbi hagyományok megkérdőjeleződjenek. A Biblia szövegként történő elemzése, a különböző, Európán kívüli vallások bemutatása, sőt, a korábban említett vallási mozgalmak megjelenése mind-mind tovább erősítették ezt a bizonytalan légkört. Bármiről bebizonyosodhatott, hogy hamis, és bármi válhatott igazzá. Ugyanakkor a korábban már többször említett érdeklődés a nem keresztény vallási narratívák iránt azt eredményezte, hogy egyre többen kezdtek el kutatni ismeretlen, vagy már elfeledettnek hitt, esetleg háttérbe szorult vallási tradíciók, szövegek után. A fő cél az volt, hogy az újonnan feltárt ismereteket az új generáció szolgálatába állítsák (Lewis és Hammer, 2011). Ez a már-már túlbuzgó vágy a „titkos” és „ősi” tudásra sokszor kritikátlan elfogadást eredményezett, aminek következtében számos, valójában hamis szöveg vagy hagyomány – mint *Jézus Krisztus ismeretlen élete* – terjedt el. Hogy ezek a kitalációk szándékosak voltak-e? Feltételezhetően voltak egyszerű félreértések, a hallomás útján terjedő ismeretek félreértelmezése, rossz rögzítése, de egy jelentős részben a jelenségek létrehozói tisztában voltak cselekedetükkel, még ha kitalációjuk későbbi életútjával és hatásával nem is. A kitaláció pedig nem állt meg az egyéni szinten. Több vallási csoport alapját olyan hitelvek illetve tézisek képezik, amelyek nyíltan vagy rejtetten, de nem létező vagy félreértelmezett hagyományokból építkeznek. A nyugati világban elterjedt újpogány csoportok a kereszténység előtti „pogány” hagyományokat keresték, de sokszor éppen a keresztény egyház által fennmaradt „értelmezésekre” hagyatkoztak, vagyis nem az „őseredeti formát” élesztették fel. Sőt, egy korai vallástudományi munka, Margaret Murray *The Witch-Cult in Western Europe* című 1921-es könyve is forrásként szolgált sok csoport számára (Eliade, 2002; Szilágyi és Szilárdi, 2007). Többen nyúltak olyan témákhoz, mint a földönkívüliek, amelyek nagyon sok szállal kötődnek a második világháborút követő UFO mozgalmakhoz, végső soron pedig a XX. század első felében népszerűvé váló science fiction történetekhez és filmekhez. Az egyik leghíresebb ilyen csoport a tragikus történetű Heaven’s Gate, de ide

tartozik a Raeliánus Egyház és az Aetherius Közösség is.⁶ Mellettük pedig sok olyan közösség létezik, amely sokkal nyíltabban merít a populáris kultúrából.

Mi a populáris kultúra?

A populáris kultúra – vagy tömegkultúra, „alacsony kultúra” – fogalmát általában ellentétpárjával, a magas vagy elit kultúrával szokták vizsgálni. Természetesen, mint a legtöbb ilyen vizsgálódásnál, itt is több nézőpont létezik. Van, aki a populáris kultúrát azonosítja a népi kultúrával, előbbi az utóbbi „modern”, „városi” formájának tekinti, ami lényegét tekintve azonos, csupán bizonyos apróságokban tér el tőle (Povedák, 2004). Azonban ez a nézet nem veszi figyelembe az alapvető különbségeket a kultúra két szintje között. Nagyon szemléletes példával él Bruce David Forbes, ami alapján el lehet különíteni ezt a három szintet: *„a magas kultúra az ínycsalatokból álló étel, a népi kultúra a nagymama lábasa, a populáris kultúra pedig egy McDonalds hamburger.”*⁷ (Forbes, 2005, 2.) Alapvetően a három „kultúra” közötti különbséget abban találhatjuk, hogy milyen módon terjednek, illetve jutnak el a közönségükhöz, valamint hogy mekkora a befogadó közönség. Az elitkultúra általában írott formában terjed/jön létre, viszonylag szűk közönség számára, amelynek tagjait valamilyen „szofisztikált” érdeklődés vezérel. A népi kultúra főleg szójhagyomány útján terjed, a közönség pedig egy kisebb csoport (család, falu), éppen a szóbeli terjedés korlátozott hatékonysága miatt. A populáris kultúra alapvetően összekapcsolódik a tömegművelődés megjelenésével (széles körben terjesztett újságok, magazinok, mozi, televízió, szórakoztató irodalom, újabban a cyber-kommunikáció különféle formái), a közönsége pedig a társadalom teljes rétegét felöleli (Forbes, 2005; Possamai, 2007b; Povedák, 2004).

Természetesen ez a megkülönböztetés is hagy maga után kívánni valót, amint arra egyes elméletalkotók rámutatnak. Ray Browne például úgy definiálja a populáris kultúrát, mint ami magában foglalja azt, hogyan is élnek az emberek, és ez szerinte már a modern tömegművelődés előtt létezett – erre példának hozza fel a görög komédiákat és azok közönségét, az athéni polgárokat, akik a kor „tömegét” jelentették. Ez ugyan hasonlít a korábban kritikusan kezelt népi és populáris kultúra összemosására, de a hangsúly a modern formák archaikus

⁶ A Heaven's Gate mozgalom akkor tett szert tragikus hírnévre, mikor 1997-ben harminckilenc tagja követett el öngyilkosságot abban a reményben, hogy lelküket az ekkor Földközeli közelbe érkező Hale-Bopp üstökös elviszi. A Raeliánus Egyház (Raelian Church) és az Aetherius Közösség (Aetherus Society) sokkal nyitottabb és békésebb csoportok, melyek fontos szerepet tulajdonítanak fejlett technológiájú idegen lényeknek, akik korábban már ellátogattak bolygónkra (Clarke, 2006).

⁷ „[...] *high culture is a gourmet meal, folk culture is grandma's casserole, and popular culture is a McDonald's hamburger.*”

megjelenésén van. Russel Nye, a populáris kultúra kutatásának másik fontos alakja ezzel szemben a tömegmédia és a tömeges közönség kialakulásához (végső soron a demokrácia elterjedéséhez) köti a vizsgált jelenség létrejöttét. Állítása szerint a nyugati civilizációban a XIX. század előtt nem beszélhetünk populáris kultúráról. Sőt, arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy gyakran változik egy-egy jelenség megítélése, például a középkori misztériumjátékok tekinthetők a populáris kultúra részeinek (legalább is egyes megközelítések szerint), de napjainkban, amikor egyetemi színjátszó körök adják elő őket, már inkább tartoznak az elit kultúrához.

Ami miatt érdemes figyelni a populáris kultúrára, az az, hogy reflektál saját korára. A szórakoztató irodalom tendenciái, az éppen sikeres televíziós sorozatok vagy mozifilmek, a zene, de akár egy népszerű személy vagy jelenség vizsgálata különféle, a kortárs viszonyokkal kapcsolatos megállapításokhoz vezethet. Hiszen a populáris kultúra, már csak nevéből adódóan is, a társadalom széles rétegét szólítja meg, és annak ízlése, nézetei, elképzelései alakítják. Az ötvenes évek inváziós filmjei például a hidegháborús félelmeket jelenítették meg, a beat-nemzedék zenéje a kor fiatalságának lelkivilágát és az őket foglalkoztató kérdéseket tükrözték stb. (Forbes, 2005). És mivel a populáris kultúra a társadalom minden szegmenséből merít, a társadalom vallási hiedelmei, jelképei, nézetei sem maradhatnak ki a vizsgálatokból.

A vallási és a populáris kultúra viszonya

A vallás és a populáris kultúra viszonya hatalmas kutatói terep. Az elmúlt évtizedekben számos komoly munka látott napvilágot, folyóiratok foglalkoznak a témával, több kutató szenteli figyelmét ebbe a tárgykörbe tartozó kérdéseknek.⁸ Nem csoda, hogy ilyen nagy tudományos érdeklődés övezi ezt a kérdéskört, hisz a vallás a populáris kultúra majd minden szintjén megjelenik. A két társadalmi/kulturális szféra kapcsolatának három formáját vázolhatjuk fel: vallási elemek megjelenése a popkultúrában, a popkultúra egyes jelenségeinek esetleges vallástudományi vizsgálhatósága, illetve a popkultúra beszívargása a vallási szférába.

A vallási elemek nagyon sok formában megjelennek a populáris kultúrában, a vallással foglalkozó filmektől kezdve, a képregényhősökkel vonható vallási párhuzamokon keresztül az okkult elemekkel operáló regényekig és tévésorozatokig (Dyrendal, 2008). Ennek a megjelenésnek explicit és implicit formája létezik, amelyet legegyszerűbben a filmekben

⁸ Mint a Torontói Egyetem gondozásában működő *The Journal of Religion and Popular Culture* (<http://www.usask.ca/relst/jrpc/>, utolsó megtekintés 2012. 07. 21.).

tudunk megvizsgálni. A vallás megjelenésének explicit formái például az olyan filmek, mint a *Tízparancsolat* (*The Ten Commandment*, r. Cecill B. DeMille), a *Ghandi* (r. Richard Attenborough), vagy a nagy vihart kavart *A passió* (*The Passion of the Christ*, r. Mel Gibson). Vagyis tehát olyan alkotásokról beszélünk, amelyek témájában központi helyet kap a vallás vagy egy vallási figura, próféta, rabbi stb. Ezzel szemben az implicit formában a vallási jelleg nem nyíltan jelenik meg. Vizsgálható, hogy egy esetleges fiktív vallás milyen létező vallással mutat rokonságot, egyes szereplők milyen vallási alakokkal hozhatók párhuzamba stb. Ennek legismertebb formája az ún. monomitosz kutatása. A monomitosz Joseph Campbell 1949-es *Az ezerarcú hős* (*The Hero with a Thousand Faces*) című munkájához köthető. Campbell megállapítja, hogy léteznek olyan mintázatok, amelyek a legtöbb kultúra történeteiben megtalálhatóak, például a főhős születése körüli csodás események, az utazás és fejlődés motívuma, a különféle próbák stb. Ezek fellelhetők vallási szereplők élettörténetében (például Jézus, Buddha, Zarathusztra), mítoszokban (Héraklész), a népmesékben és más történetekben. A XX. század során a populáris kultúrában is megjelent a monomitosz, ilyen mű Frank Herbert *Dűne* (*Dune*) vagy Daniel Keyes *Virágot Algernonnak* (*Flowers for Algernon*) című könyve vagy az 1960-as *Időgép* (*The Time Machine*, r. George Pal), a *Terminátor – A halálosztó* (*The Terminator*, r. James Cameron) vagy a *Mátrix* (*The Matrix*, r. Andy és Larry Wachowski) című film. A legismertebb filmes példa a *Star Wars*, amelynek alkotója, George Lucas diákévei alatt hallgatta Campbell előadásait. A monomitosz napjainkban is rengeteg történet alapjául szolgál és alapjaiban határozza meg a filmkészítést is (Palumbo, 2008).

A vallás és a populáris kultúra másik említett kapcsolódási pontja már sokkal vitathatóbb. Az egész kapcsolat lényege, hogy a populáris kultúra vagy annak egyes elemei olyan funkciót töltenek be az egyén vagy egy csoport számára, mint a vallás. Ez a vizsgálati módszer természetesen csak akkor működhet, ha a kutató valamilyen funkcionális vagy formális vallásdefiníciót alkalmaz a popkultúra jelenségeinek kutatása során. Továbbra sem térve ki a vallásfogalom mélyebb vizsgálatára a definíciók három csoportjáról beszélhetünk. A szubsztantív definíciók lényege, hogy a vallások, hitrendszerek téziseit vizsgálják, és ezek alapján próbálnak általános vallásdefiníciót adni. A funkcionális definíciók a vallásnak a társadalomban betöltött funkcióit veszik alapul, míg a harmadik, a formális definíció a vallásos formák (rítusok, mítoszok, hiedelmek) meglétét és jellemzőit vizsgálja (Hamilton, 1998). Ez alapján a popkultúra számos olyan szegmessel rendelkezik, amelyre tekinthetünk vallástudományi szemszögből. A két leggyakoribb ilyen szegmens a sport és a televízió. Előbbire jó példa a futball körüli rajongás, egyes játékosok már-már vallási imádata, a különféle rituálék stb., utóbbit pedig leggyakrabban a *Star Trek* című sci-fi sorozathoz

kapcsolódó kultusszal szokták bemutatni (Porter, 2009). Hasonlóan tekinthető vallási jelenségnek a populáris kultúra különböző ikonjainak kultusza, de beszélhetünk az olyan jelenségekről is, mint az Elvis Presley köré kiépült legendák (Turnau, 2008). Ugyanakkor tény, hogy ez a fajta, a populáris kultúra és a vallás közötti kapcsolatra vonatkozó elméletet számos kritika éri. Mindazonáltal nem elhanyagolható jelenségekről van szó, amelyeket vétek lenne a vallástudományi vizsgálódás köréből kivonni.

A populáris kultúra a tömegek kultúrája, és a vallásgyakorlók, akik benne élnek a popkultúrában, felhasználják annak egyes elemeit. Nem ritka, hogy vallási eseményeken a popzene hangjai csendülnek fel, a populáris kultúra ikonjait vagy eszközeit használják fel vallási szervezetek. A televíziós prédikátorok, illetve a televízió szerepe a kortárs vallási szférában külön kiemelt helyet foglal el a populáris kultúrával kapcsolatos kutatásokban. Neil Postman szemléletesen fejezi ki a helyzetet: *„nem az a veszély fenyeget, hogy a vallás válik a televíziós show-műsorok részévé [...], hanem a show-műsorok válnak a vallás részévé.”*⁹ (Forbes, 2005, 13.) Forbes szerint pedig érdemes elgondolkodni azon, vajon mit jelent, ha egy-egy vallási jelenség (például a gospel) szórakoztató műsorrá vagy akár piaci terméké válik, vagy hogyan értelmezhető, ha a keresztény ifjúsági zene stílusa átalakul és hard rock vagy heavy metal stílusúvá válik. Mivel a popkultúra és a vallás ilyen kapcsolatával foglalkoznak a legkevésbé a kutatók, csak találgatni lehet az ezeknek a jelenségek a háttérben lejátszódó folyamatokról (Forbes, 2005).

Látható, hogy a vallás és a populáris kultúra szorosan fonódik össze és rengeteg különböző aspektusból vizsgálható. Ezekkel összekapcsolódó, sőt, valamilyen módon a korábban felvázolt mindhárom irányból vizsgálható jelenséget úgy tudnánk röviden összefoglalni, hogy a populáris kultúrában létrehozott fikció vallási entitássá alakul át. A továbbiakban kifejezetten azzal a jelenséggel foglalkozik a dolgozat, amikor a populáris kultúra elemeire épülve hoznak létre vallási csoportokat.

⁹ „The danger is not that religion has become the content of television shows, [...] but that television shows may become the content of religion.”

A „fikciós alapú vallások”

Látható volt, hogy a XIX-XX. század során feltűnő új vallási csoportok hogyan próbálnak kötődést kialakítani korábbi hagyományokhoz, vallásokhoz, hitelvekhez, illetve hogy a populáris kultúra és a vallás milyen sokrétűen kapcsolódik össze. A két problémakör közös aspektusa, hogy különféle vallási csoportok saját hagyományukba illesztenek be olyan elemeket, amelyeket vallásos háttérüként, vallási szöveggként állítanak be, de azok valójában a populáris kultúra részei. Ezek a források olyan irodalmi vagy filmes alkotások, amelyeknek alkotói ismertek, és semmilyen vallásos indíttatás nincsen létrehozásuk körülményében. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ezek nem tartalmazznak vallási elemeket, vagy a történetükben nincsenek párhuzamok korábbi vallási jelenségekkel – más szóval ezekben a vallás implicit módon jelenik meg.

Az ilyen, jobb híján fikciós alapúnak nevezhető vallási csoportok igen változatosak.¹⁰ A jól felépített, komoly egyházi hierarchiával működő felekezetektől az egymáshoz lazán kötődő spirituális csoportokon át a fél-vallási mozgalmakig terjednek, sőt, egyes esetben nem is lehet könnyen eldönteni, valóban egy hitrendszerrel van-e szó, nem pedig egy jól kitalált médiaheccről. Ahogyan a témával foglalkozó szakirodalmak szinte mindegyike teszi, úgy jelen dolgozatnak is ki kell térnie a vallásdefiníció kérdésére a téma ismertetése előtt.

A vallás definíciója

A vallással foglalkozó tudományos szakma, legyen szó szociológusokról, valláskutatókról, teológusokról, nem képes tökéletesen megfogni azt a bonyolult és szerteágazó valamit, amit jobb híján vallásnak nevezünk. „*A »vallással« foglalkozva egészen pontosan az az érzésünk támadhat – írja Malcolm Hamilton –, hogy egy sor különböző dologgal van dolgunk: filozófiai rendszerekről, kozmológiákról, erkölcsi rendszerekről, sőt a dráma, az irodalom, és egyéb szimbolikus ábrázolások különféle formáiról.*” (Hamilton, 1998, 33.) A dolgozatnak nem tárgya, hogy ezt a bonyolult kérdéskört teljes egészében feltárja, hisz nem a vallás definiálása a cél, hanem olyan jelenségek vizsgálata, amelyek a vallás ernyője alá esnek. Természetesen, ha a vallással foglalkozunk, egyetlen munka sem tud kibújni a szubjektivitás

¹⁰ Sajnos a jelenség magyar elnevezése problémás. A magyar nyelvben a *fikció* kifejezést, mint a *kitaláció* szinonimáját használja a köznyelv és nagyrészt a tudományos közbeszéd is. Az angol nyelvben azonban a *fiction* szó irodalomtudományi jelentéstartalmát számos tudományterület átvette. Legjobban talán úgy lehetne leírni a jelenséget, hogy „fikciós műveken alapuló vallási csoportok”, azonban a dolgozatban – a megjegyezhetőség kedvéért – a „fikciós alapú vallások” könnyen támadható kifejezését használom, szem előtt tartva a megjelölés tökéletlen voltát.

alól, így ez a dolgozat sem. El kell fogadni, hogy mindenki azt a vallásdefiníciót tartja a legjobbnak, amely a legközelebb áll céljaihoz.

Azon valláskutatók, akik a „fikciós alapú vallásokkal” illetve az ehhez hasonló, populáris kultúra és vallás kapcsolatával foglalkoznak, főleg funkcionális és formális definíciókat használnak. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy más valamit vallásnak nevezni, és más vallástudományból ismert módszerekkel vizsgálni. Nyilvánvaló, hogy egy sportklub nem tekinthető vallási közösségnek. De nevezhető-e annak, vagy akár csak kvázi-vallásnak, ha olyan elemek is megjelennek benne, amelyek túlmutatnak az empirikus realitáson, mint pl. egy játékos szentként való tisztelete? Ez egy alapvető kérdés, amely mentén megoszlanak a kutatók álláspontjai. Természetesen vizsgálható, miből ered ez a hit, milyen jellemzői vannak, és az olyan csoportoknál, mint amelyek a dolgozat középpontjában állnak, megállapítható, hogy fikciós munkákból erednek. De ez nem szabad, hogy kibővítsen, háttérbe szorítsa ezeket a vallási jelenségeket. Nem lesz egy nagy vallási hagyomány magasabb rendű csak azért, mert nagyobb múltra tekint vissza és több követővel rendelkezik. A tudományos hozzáállás megköveteli, hogy azonos platformon kezeljünk minden vallási jelenséget, fenntartva az esetleges differenciálást – de nem az értéktételeket. Éppen ezért a vallásdefiníciónak is ezt kell szem előtt tartania.

Talán a legjobban használható ilyen definíció az, amit Markus Davidsen, a „fikciós alapú vallásokkal” foglalkozó egyik kutató is használ: *„A vallás egy (1) olyan kulturális tradíció, (2) amely egy sor szociális kapcsolatba ágyazódik be. (3) E kapcsolatok ideái és érdeklődési területei (4) egy posztulált meta-empirikus valóságra történő hivatkozással fogalmazódtak meg, (5) és lehetőséget biztosítanak rituálisan fenntartott kapcsolatra a mindennapi világ és e meta-empirikus valóság között.”*¹¹ (Davidsen, 2011, 1-2.) Eszerint tehát a vallás a kultúra része, és a vallásos emberek természetesnek veszik a fizikai tapasztaláson kívüli világ létét, illetve hogy képesek valamilyen kapcsolatot fenntartani ezzel a tapasztaláson túli valósággal. Ez a definíció elfogadhatónak tűnik, hiszen középpontjában a hívó áll, ugyanakkor igyekszik megragadni ennek a jellegzetességeit, azt, hogy mitől különülhet el a vallás az ideológiától. A dolgozat további részeiben ezt a vallásdefiníciót fogom használni.

¹¹ „A religion is a (1) cultural tradition (2) embedded in a set of social relations whose (3) ideas and interests are formulated with reference to (4) a postulated meta-empirical reality and (5) which provides possibilities for ritually maintaining contact between the everyday world and this meta-empirical reality.”

Invented religion, fiction-based religion és hyper-real religion

A populáris kultúra és a vallás viszonyával már évtizedek óta foglalkoznak a kutatók. Az olyan vallásokkal, amelyek fikciós művekből sarjadtak ki vagy ezeket használták, szintén foglalkoztak már korábban is, hisz a második világháború óta folyamatosan jelennek meg újabb és újabb ilyen csoportok. Azonban kifejezetten olyan elmélettel, ami pont a fikciós alap kapcsán csoportosítható jelenségeket helyezi a középpontba, csupán néhány éve foglalkoznak. Jelenleg csak próbálkozások vannak a jelenség leírására, ezek az elméletek nem mindig pontosan ugyanazzal a kérdéskörrel foglalkoznak. Napjainkban három elmélet fókuszál a kérdéskörrel: a Carole M. Cusack nevével fémjelzett *invented religion* („konstruált vallás”), a Markus Davidsen által használt *fiction-based religion* („fikciós alapú vallás”) és az Adam Possamai által megalkotott *hyper-real religion* („hiperrealista vallás”).

Carole Cusack elmélete mögött az a fő kérdés áll, hogy lehetséges-e, sőt, egyenesen természetes-e, hogy az emberek konstruálnak vagy csatlakoznak egy vallási csoporthoz, amiről tudható, hogy alapja nem valós, ám később azt tapasztalják, hogy számukra valóssá vált. Cusack nem keveri bele azt a kérdést, hogy az alapítók milyen szándékkal hozzák létre az adott vallást, hiszen annak – véleménye szerint – végső soron nincs jelentősége. Az számít, hogy a kezdeti fikció hamarosan valósként kezd el funkcionálni (Cusack, 2010). Ez egyértelműen rezonál a konstruált hagyomány tézisére és a *Jézus Krisztus titkos életére*: hiába bizonyosodik be egy vallási jelenségről, hogy nem valós, a jelenség már olyan mértékben beágyazódott a kultúrába, hogy tovább éli saját életét (Lewis és Hammer, 2007). Azonban Cusack tovább megy, és leszűkíti az általa vizsgálandó csoportok körét. „*A vallás nagymértékben másról se szól, mint egy elbeszélésről, illetve egy történet sikerességéről. [...] A XX. században azok a történetek, amelyek leginkább rezonáltak a nyugati kultúrában, spekulatív jellegűek voltak, gyakran tartalmaztak olyan elemeket, amelyeket egy irodalomkritikus a science fictionnel azonosítana. Az 1950-es évek volt az az évtized, amikor »az SF magazinok álmai elkezdtek a fizikai valóság és az érett fogyasztói kultúra részévé válni«¹² és a vallás reagált erre a változásra a korai UFO és idegen lényeket középpontjukba helyező teológiák megjelenésével egy időben.*”¹³ (Cusack, 2010, 4.) Cusack tehát olyan vallási jelenségeket sorol az *invented religion* fogalma alá, amelyek ebből a „science fictionnel

¹² Cusack itt Thomas M. Disch science fiction irodalmár *The Dreams Our Stuff is Made Of: How Science Fiction Conquered the World* (1998) című művét idézi.

¹³ „*Religion is, to a large extent, about narrative and the success of the story. [...] In the twentieth century the stories that resonated most in Western culture were speculative, often containing elements that a literary critic would identify as science fiction. The 1950s was a decade in which »the dreams of the SF magazines began to be translated into the physical realities of the mature consumer culture«, and religion reflected this shift, with early UFO and alienbased theologies developing at the same time.*”

átítatott kultúrából” merítenek. Ahogy írja, a vallások megmutatják, milyen a korszak, amiben léteznek, tehát egy sci-fivel teli korban óhatatlanul megjelennek olyan vallások, amik sci-fi elemekkel telítettek.

A Markus Davidsen által leírt terminus magyarázata hasonló ehhez: „*A fikciós alapú vallások [fiction-based religions] emberi lények által gyakorolt vallásos hitek és gyakorlatok, de ezek fiktív vallásokon alapulnak, amelyek fikciós művekben szerepelnek (pl. könyvek, filmek, TV sorozatok vagy számítógépes játékok). A fikciós alapú vallások akkor alakulnak, amikor a fiktív vallások (vagy azok elemei) elszakadnak a fikciós keretüktől és érvényességet kezdenek nekik tulajdonítani az empirikus világban.*”¹⁴ (Davidsen, 2011, 2.) Ebben a meghatározásban benne foglaltatik, hogy csupán olyan művek válhatnak „spirituális alapanyaggá”, amelyek valamilyen vallási tartalommal dolgoznak a fikciós világon belül. Mindazonáltal ez nem jelenti azt, bármennyire is ezt sugallja a meghatározás, hogy csak akkor beszélhetünk „fikciós alapú vallásokról”, ha egy kitalált vallás lesz valós, hiszen akkor csupán maroknyi csoporttal foglalkozhatnánk. A vallás a forrásként funkcionáló művekben explicit és implicit módon is megjelenhet: beszélhetünk fiktív vallásról, amely a valóságban nem létezik (de mint minden invenció, a valóságban meglévő elemekből kreálódik, tehát kapcsolódik létező vallási hagyományokhoz), illetve bizonyos történetsémák, alkotóelemek vallási magyarázatáról, vallási párhuzamokról (elég, ha a korábban ismertetett monomitoszra gondolnunk) (Davidsen, 2011).

A három elgondolás közül Adam Possamai hyper-real religion elmélete a legkorábbi. Az általa használt hiperrealitás fogalma Jean Baudrillard nevéhez fűződik. Lényege, hogy a valóság és az imaginárius (a nem valós) közti megkülönböztetés lehetetlenné válik. „*Rengeteg jel és szimbólum bombáz minket, melyeket oly mértékben használunk, hogy szinte lehetetlen megmondani, mi is a valóság a jelekből felépülő rendszer mögött.*”¹⁵ (Possamai, 2007a) Ez a szimulákrum, a jelekből és szimbólumokból felépülő rendszer pedig már sokkal valóságosabb a realitásnál is, éppen ezért válik lehetetlenné a megkülönböztetés. Possamai ezt az elméletet igyekszik használni a vallásokkal kapcsolatban is: a vallás és a populáris kultúra elemei olyan mértékben összekeveredtek, hogy lehetetlen szétválasztani őket. A fikció valóságossá válik, a vallási szférában egyenrangú lesz más vallási elemekkel. Így azon vallásokat, amelyek a populáris kultúrából – elsősorban természetesen a fikciós munkákból –

¹⁴ „*Fiction-based religions are religions believed and practiced by real human beings but based on fictional religions, that is invented religions embedded in works of fictions (e.g., books, films, TV series or computer games). Fiction-based religions arise when (elements of) fictional religions are detached from their fictional frame and attributed validity in the empirical world.*”

¹⁵ „*[...] we are bombarded by so many signs and symbols that are being exchanged between each others to such an extent that it becomes impossible to find the reality behind this economy of signs.*”

merítenek, a szerző hiperrealista vallásoknak nevezi (McAvan, 2010; Possamai, 2007a; Possamai, 2007b).

Bár vannak bizonyos különbségek az elméletek között, melyekről később szó lesz, a fő tárgykör mindhárom esetben azonos: olyan vallási csoportok és jelenségek, amelyek kimutathatóan a fikció területéről szerzik alapjukat. Abból a szempontból, hogy ezek a közösségek miként tekintenek a forrásként használt munkákra, két típust különböztethetünk meg. Az első az ún. *mitokozmologikus* (*mytho-cosmological*), ahol az adott forrást csak mint egy metaforát használják, az abban leírtakat nem tekintik szó szerint igaznak. Ezzel szemben a *mitohistorikus* (*mytho-historical*) csoportok a művekben leírtakat egy korábbi, vagy jelenleg is létező világ leírásaként fogadják el. Szemléletes példa Tolkien műveire épülő csoportok: előbbiek csak egy metaforát látnak Középföldében, utóbbiak azonban hisznek abban, hogy valamikor tündék és hobbitok népesítették be a világot (Davidsen, 2012).

Kapcsolódó elméletek

Az elmúlt években több olyan elmélet és kutatás született, amely a fikciót felhasználó vallásosságot vizsgálta, de nem kimondottan azzal a céllal, hogy teljes körű elméleti keretet hozzon létre. Ezek a vizsgálatok ugyanakkor felhasználhatónak tűnnek a „fikciós alapú vallások” kérdéskörével kapcsolatban, kiegészítőként vagy az elmélet finomításaként. Ezek az elméletek azt vizsgálják, milyen módon válhatott a populáris kultúra, illetve annak elemei a vallási színtér alkotórészévé, és nem csoportok, hanem az egyén szintjén kívánnak megállapításokat tenni.

Egyes szerzők a mitológiának a vallásokban betöltött szerepéből indulnak ki. John Morehead a mátrixizmust vizsgálva Irving Hexam és Karla Poewe munkájára¹⁶ hivatkozik, amely az új vallási mozgalmak megértésének kulcsává a mítoszokat teszi. A mítosz fogalmát többféleképpen is definiálhatjuk, Hexam és Poewe olyan történetet ért alatta, amely meghatározza az emberek életét. A mítosznak nem a története, hanem a funkciója a fontos, amit betölt, vagyis maga a mítosz tartalma lehet tudománytalan vagy olyasmi, ami sohasem létezett. A XX. századra megfigyelhetővé vált, hogy a „nagy közös mítosz” (használhatjuk a narratíva kifejezést is) megszűnt létezni: az emberek az eddig uralkodó kereszténységben már nem találják meg azokat a mítoszokat, amelyek segítenének nekik a világban elfoglalt helyük megértésében. A nagy mítosz széttöredezett, apró darabok keletkeztek, amelyeket az egyén felszedegethet, kiválogathatja, amire szüksége van, és összeillesztheti más mítoszdarabokkal.

¹⁶ *New Religions as Global Cultures: Making the Human Sacred* (1997)

Ezt a két szerző *dobozmítosz készítésnek* nevezi, lényegében egy mítosz létrehozása a mítoszon belül, és az egyén saját, személyes mítoszával kapcsolódik az új nagy mítoszhoz. Ezek a mítoszdarabok azonban nem mindig korábbi vallások darabkái (mint arra az ún. patchwork vallásosság elmélete hivatkozik), hanem esetenként áltudományos tézisek vagy a populáris kultúra elemei. Az UFO észlelések, a science fiction világok és fantasztikus történetek alapul szolgálhatnak ehhez. Hexam és Poewe ugyanakkor megjegyzi, hogy a sci-finek az a „felhígult” változata lett mítoszdarab, amelyet a televízió hozott létre: ez leegyszerűsítette és az egyszerű néző számára megérthetővé, könnyen befogadhatóvá tette a felvázolt tudományos világképet. Ezzel a sci-fi érdekes módon kvázi saját áltudományos inverzévé vált, átkötővé a racionális és az irracionális vagy természetfeletti mítoszok között (Morehead, é. n.).

Colin Campbell *kultuszmiliő* (*cultic milieu*) elmélete elsősorban az okkultista és újpogány mozgalmak tipologizálásával foglalkozik, de érinti azok forrásainak kérdését is. Alapvetően abból indul ki, hogy ezek a mozgalmak nem kizárólagosságot hirdetnek, vagyis az egyén különböző módokon elérheti a vágyott (vallásos) tudást, több forrásból meríthet. Campbell szerint ez a kultikus környezet, amiből az egyén merít, túllép a pusztán okkultista vagy más vallási tanokon. Ebbe a miliőbe olyan területek is beletartoznak, mint a különféle vallási magazinok, könyvek, találkozók, előadások, szórólapok stb., ahol lényegében a hitelvekről és gyakorlatokról folyik a diskurzus. Ezek a kommunikációs színterek viszont nem korlátozódnak kizárólag vallási témákra, bármilyen ide valamilyen formában kapcsolható téma előkerülhet. Így fordulhat elő, hogy irodalmi, illetve filmes szövegek is feltűnnek, beleolvadva a miliőbe, illetve az olyan áltudományos nézetek, mint az UFO észlelések, a parapszichológia vagy a földönkívüli messiások, angyalok is a részeivé válnak. Ebben az elméletben is az egyéni vallásosság, a „kereső ember” áll a középpontban, aki a saját egyéni kérdéseire próbál válaszokat találni. A kultuszmiliő olyan közeg, amibe belépve a kereső igen gyorsan jut nagy választékhoz, amely nem feltétlenül vallásos eredetű – vagyis nem az okkultizmusból vagy más nagy vallási narratívákból merít, hanem például a sci-fi és a fantasy mitológiájából (Campbell, 2002). A populáris kultúra folyamatosan táplálja ezt a kultuszmiliőt, előbbiből újabb és újabb elemek épülnek be a diskurzusba, hiszen sok kereső már gyermekkorában találkozik ezekkel a popkulturális elemekkel, amelyeket eltárolnak magukban. Sci-fi világok, szuperhősök, sárkányok, ezek mind fontos részeivé válnak az identitásnak, és így később hivatkozási alapként funkcionálnak a vallásos útkeresésben (Dyrendal, 2008).

A harmadik idekapcsolódó elmélet az ún. *posztmodern szentség* (*postmodern sacred*). A korábban már említett posztmodern egy szerteágazó, leginkább elméletcsoportként vizsgálható paradigma, ami a művészetekből kiindulva az irodalomelméleten keresztül begyűrűzött a társadalomtudományokba, végső soron az egész világról való gondolkodás egyik meghatározó és nehezen megfogható elemévé vált. Úgy is mondhatnánk, a posztmodern egy szemszög, amivel a világ vizsgálható. En McAvan ezt a szemszöget használja a vallás és a populáris kultúra kölcsönhatásának vizsgálatához. Ő a posztmodernnek azt az aspektusát emeli ki, hogy a valóságot, az egyén érzékelését a média és a tömegkommunikáció jelentős mértékben átalakította. Mivel a posztmodernben minden csak nézőpont kérdése, ezért a média által létrehozott valóság válik az egyik legfontosabb vonatkozási ponttá. „*A virtuális világában élünk, amelyben a média áthat mindent és mindenkit.*”¹⁷ (McAvan, 2010, 2.) Mindent ellepnek a különféle jelek és szimbólumok – ahogy az a hiperrealitás kapcsán már látható volt –, a közvetítő közeg válik az értelmezés központi elemévé. A populáris kultúra, mint a korra reflektáló közeg, tökéletesen illeszkedik ebbe a mediatizált valóságba, a különféle jelek integrálódnak a popkultúrába, és az egyén azon keresztül is kialakíthat egy saját valóságot. A posztmodern szentség abból indul ki, hogy a populáris kultúra a vallási szféra elemeit is magába olvasztja. Azáltal, hogy a vallási elemek megjelennek a populáris kultúrában, az is vallási szintérré válik, állítja McAvan. Az egyén, éppen azért, mert a médiából (itt használhatnánk a populáris kultúra kifejezést is) merít saját valóságának megkonstruálásához, a vallási elemeket is innen válogatja össze. Ezáltal a populáris kultúra – a posztmodern szentség színtere – válik a vallási keresők egyik első számú forrásává. A szerző külön kiemeli, hogy a leginkább a népszerű tematikák, a science fiction, a fantasy és a természetfeletti horror hatnak az egyénre, ennek külön elnevezést is ad, „fantasztikus posztmodern szentségnek” (*fantastic postmodern sacred*) nevezi (McAvan, 2010).

A fent vázolt három elmélet – a dobozmitosz, a kultuszmilió és a posztmodern szentség – arra a kérdésre keresi a választ, hogyan alakult ki az a jelenség, amikor az egyén a populáris kultúrából merít vallási identitásához. Ezek nagyjából hasonló magyarázatokkal állnak elő, kisebb-nagyobb eltéréssel illetve a folyamat eltérő stádiumára reflektálnak. Az egyéni kereső a vallási elemekkel felhígult médiából (és populáris kultúrából) merít, és olyan műveket is felhasznál, melyek alapvetően nem szakrális célzattal születtek, de valamilyen vallási vonatkozásuk van. Ilyen tekintetben ezek az elméletek felhasználhatóak a „fikciós alapú vallások” tágabb vizsgálata során, segítségükkel megpróbálhatunk a csoportok kialakulásának

¹⁷ „*We live in a world of the virtual, in which media permeates everything and everyone.*”

kérdésére valamilyen elméletet felállítani, illetve választ adni, milyen folyamatok játszódnak le, mikor valaki egy ilyen vallás hitelveit teszi magáévá. Azonban nem csupán az egyéni szinten figyelhető meg a populáris kultúra hatása. Több hitrendszer is létezik, amely, túllépve a fikciós művek általános használatán, kifejezetten bizonyos művekre építi fel nézeteit.

A vizsgálatba bevonható csoportok

A legfontosabb példák

A „fikciós alapú vallási csoportok” közé számos közösség besorolható, ugyanakkor korántsem beszélhetünk homogén halmazról. Ugyanúgy találunk itt okkultista köröket, sátánistákat és újpogányokat, mint spirituális vagy New Age szerveződések, félig filozófiai, félig vallási jelenségeket vagy vallásparódiából kinőtt, azóta híveik által már valósként elfogadott közösségeket. Az alábbiakban a legfontosabbak kerülnek bemutatásra.

Diszkordianizmus (Discordianism): az 1957-ben létrehozott vallás Gregory Hill és Kerry Wendell Thorney nevéhez fűződik, később több más csoportot inspirált (Church of All Worlds, SubGenius). A vallás Erisz, a káosz görög istennője köré szerveződött, és igen népszerűvé vált az irodalomban (például a szintén diszkordiánus hívő Robert Anton Wilson *Illuminatus!* trilógiájában), a szerepjátékos klubokban, a science fiction rajongók között és az internetes közösségekben. A diszkordianizmus kezdetben nem volt több, mint egy vicc az azt létrehozók számára, ám hamarosan olyan nagy népszerűsége tett szert, hogy elkezdett valós vallásként működni, hívei elfogadták hitelveit (amely a populáris kultúrában felhígult vallási jelenségekből állt) és napjainkban valós hitrendszerként létezik (Cusack, 2010).

Church of All Worlds: a mozgalmat 1962-ben alapította két főiskolás, Tim Zell és Richard Lance Christie. A CAW már nevében utal fikciós eredetére, az alapját Robert A. Heinlein amerikai sci-fi író *Angyali üdvözlés (Stranger in a Strange Land, 1961)* című regénye képezi. A CAW eredetileg a könyv főszereplője, egy Marsról visszatért, különleges képességekkel rendelkező férfi által alapított egyház, amely egyesíti a vallások legjobb hitelveit. Heinlein könyve más vallási utalásokkal is át van szőve, valamint a hatvanas évek lázadó beat nemzedékére jellemző elemeket vonultat fel (mint a szexuális szabadosság), ami miatt amolyan „hippi-biblia” lett.¹⁸ A két főiskolás által alapított CAW az *Angyali üdvözlés* mellett merített még más science fiction és fantasy írásokból, valamint azokból a mitológiákból, amelyekről az alapítók akkoriban összeolvastak. A jelenleg is létező szervezet az újpogány csoportok közé tartozik (Aldiss és Wingrove, 1994; Cusack, 2010).

Church of SubGenius: ez a csoport, akárcsak a diszkordianizmus, eredetileg csupán vallásparódiaként jött létre, pontosabban feltehetően a szcientológia paródiájaként. Az „eredetmítosz” szerint az egyházat 1953-ban (vagyis egy évvel L. Ron Hubbard Szcientológia

¹⁸ Sajnálatos módon a regényt a Manson család tette híressé, mikor azt használták útmutatóul az életmódjukhoz, egyesek szerint a későbbi brutális gyilkosságaikhoz is, erről azonban bebizonyosodott, hogy nem igaz.

Egyháza előtt) alapította J. R. „Bob” Dobbs, aki egyfajta istenként kezelt próféta. A SubGenius tanításában több helyen fedezhető fel direkt utalás is a szcientológiára. A SubGenius „mítosz” igen bonyolult és szerteágazó, több szállal beágyazott a popkultúrába. Megtalálhatóak benne: *„idegenek és űrhajók, a genetikailag módosított SubGenii (ami egy részben ember, részben jeti mutáns faj) mely eltűnt Atlantisz elsüllyedésekor, Bob azon képessége, hogy megszámlálhatatlanul sokszor képes legyen újjászületni, a Jehova-1 nevű idegen istenség, az »Ősi Istenek« és az ügynökeik, a Figyelők, és az ún. Pangás hatalma.”*¹⁹ (Cusack, 2010, 83.) A SubGenius egyértelműen merít a sci-fiből, az UFO észlelésekből, a különféle összeesküvés elméletekből és a popkultúra más aspektusaiból. Ugyanakkor, bár akadnak, akik valós hitként fogadják el és gyakorolják a SubGenius téziseit, a jelenség lényegében napjainkig megmaradt paródiavallásnak, így csupán részben kapcsolódik a fent ismertetett elméletekhez (Cusack, 2010).

Tolkieni csoportok: ezzel a gyűjtőnévvel, vagy ahogyan Markus Davidsen fogalmaz, a „tolkien miliő” fogalmával illethetőek azok a csoportok, amelyek J. R. R. Tolkien brit filológus és író műveit (amit Legendáriumnak neveznek), *A Babó* (más címen *A hobbit, The Hobbit*, 1937), *A Gyűrűk Ura* (*The Lord of the Rings*, 1954), *A szilmarilok* (*The Silmarillion*, 1977) című munkákat, illetve a 2001 és 2003 között bemutatott filmváltozatokat tekintik vallási útmutatóul. Több ilyen közösség alakult, a hatvanas évek spirituális kommunáitól és a különféle újpogány csoporton át, amelyeket az első hullámhoz sorolhatnánk, egészen az olyanokig, mint a magukat *középföldi pogányoknak* (*Middle-earth Pagans*) nevező csoport vagy az *Ilsulante Valion*. Ezek a közösségek a Tolkien munkáiban fellelhető elemek és a pogány hagyomány között állítanak fel párhuzamokat (Davidsen, 2012).

Otherkin: a kilencvenes években létrejött csoport követői embernek néznek ki, de állításuk szerint valójában természetfeletti entitások. A tagok érdeklődésének középpontjában az elfek, farkasemberek, vámpírok és hasonló lények állnak, és azok popkultúrában megjelenő formáit is beillesztik hitelveikbe. Forrásaik között többek között Tolkien is felfedezhető (Sandstorm, 2012).

Jedik (Jediism): szintén egy szerteágazó csoport, ami a George Lucas által készített *Star Wars* filmekben alapul. A „jediizmus” 2001-ben tűnt fel, amikor egy e-mail-kampány hatására az akkori népszámlálás során néhány országban, többek között Nagy-Britanniában,

¹⁹ „[...] aliens and space ships; the genetic engineering of the SubGenii (a mutant race that are part human and part Yeti) which brought about the fall of Atlantis; ‘Bob’s’ ability to die and be resurrected innumerable times; the alien god Jehovah-1, the ‘Elder Gods’ and their agents the Watchers; and the power of ‘Slack’ [...]”

Kanadában, Csehországban, Ausztráliában és Új-Zélandon mintegy ötszázezer ember²⁰ vallotta magát a Jedi vallás valamelyik formáját gyakorlónak (Jedi, Jedi lovag, Sith stb.). Ezt követően sorra szerveződtek a különféle Jedi egyházak, amelyek főleg az interneten tevékenykednek. Minden ide tartozó mozgalomra jellemző, hogy a filmekből merítve felhasználnak többek között zen buddhista, keresztény és taoista hitelveket. A „jediizmus” követői három csoportba oszthatóak: vannak, akik ténylegesen iránymutatóként tekintenek ezekre a tanokra, mások csupán azért jelölik meg magukat Jediként a felméréseken, hogy fricskát mutassanak a többi vallásnak, míg akadnak olyanok, akik csupán jó mókát látnak abban, hogy szeretett filmjükre hivatkozhatnak (Davidsen, 2011).

Mátrixizmus (matrixism): a *Mátrix* című 1999-es film nyomán kialakult, elsősorban filozófiai rendszer, másodsorban spirituális irányzat (a korábban bemutatott „jediizmus” is inkább ennek tekinthető, bár ott valamiféle egyházasulás is megfigyelhető). Az először 2004-ben feltűnő mátrixizmus valójában a Bahá’í hithez²¹ nyúl vissza, pontosabban a Bahá’í-t alapító fiának, Abdul Bahának a szövegeihez, amelyekben többször megjelenik a mátrix kifejezés. Anélkül, hogy részletesen belemélyednénk a Bahá’í hit és a mátrixizmus kapcsolatába, csupán egy párhuzamot érdemes kiemelni: a mátrix Abdul Bahá írásaiban az a hely, ahol az ember embrióként létezik élete kezdetén. Ez rezonál a *Mátrix* filmben látottakkal, ahol az embereket a gépek anyaméh szerű tárolókban tartják és számukra egy virtuális teret hoznak létre (ez felfogható a „valós létezés előtti állapotként” is). A mátrixizmusban központi helyet kapott a Messiásban való hit, ám amíg ő elérkezik, addig a hívőknek be kell tartaniuk valamely vallás erkölcsi szabályait (Morehead, é. n.).

A lovecrafti vallási hagyomány

A fentiekből látszik, hogy a fikciós alapú vallásosság körébe számos csoport bevonható. Ezek a közösségek gyakran gyökeresen eltérőek, találhatók köztük intézményesedett és lazán szerveződő csoportok, modern, az internetet használók vagy klasszikus, mozgalmi struktúrájúak, és még abban sem egyeznek meg, milyen módon használják fel a fikciós munkákat. Ezt a sokrétűséget tökéletesen szemléltetni lehet a H. P. Lovecraft hatása nyomán kialakult vallási hagyomány vizsgálatával. Ebbe a csoportba számos jelenség, fiktív vallási művek és közösségek beletartoznak, így adva vizsgálódási terepet a „fikciós alapú vallásokat” kutatók számára.

²⁰ Pontos számadatokért lásd a Wikipedia szócikkét (http://en.wikipedia.org/wiki/Jedi_census_phenomenon, utolsó megtekintés 2012. 07. 03.).

²¹ A Bahá’í hit a XIX. században jött létre a Közel-Keleten. Misszionáriusai eljutottak Amerikába és Nyugat-Európába, ez a legnagyobb vallási kisebbség Iránban (Clarke, 2006).

Howard Phillips Lovecraft 1890 és 1937 között élt. Főleg az ún. kozmikus horror tematikájában alkotott, ennek következtében mind a science fiction, a fantasy és a horror irodalom klasszikusának tekinti. A XX. század elején virágzásnak induló horror-magazinok közkedvelt szerzője volt. Kiterjedt levelezést folytatott számos más szerzővel, többükkel közös munkájuk is megjelent. Halála után a populáris kultúra egyik közkedvelt figurájává vált, írásai hivatkozási ponttá váltak, és olyan szerzők tekintik példaképüknek, mint Stephen King vagy Robert Bloch (Joshi, 2001).

Lovecraft, bár soha nem törekedett egymással szorosan összefüggő művek megalkotására, több írásának háttéréből kirajzolódik egy sajátos világ, egy kvázi-mitológia, amit az utókor Cthulhu-mítosznak nevez. Ennek alapja az az elképzelés, hogy az ember megjelenése előtt idegen bolygókról különféle nagyhatalmú földönkívüliek érkeztek világunkra. Ezek a lények hatalmas városokat hoztak létre, és évezredekig át uralkodtak. Napjainkra ezeknek az entitásoknak csupán a világ elzárt pontjain maradtak fenn nyomaik, mint az Aráb-félsziget sivatagában vagy a Déli-sarkon. Az emberiség nagy része nem is tud ezeknek a romoknak a létezéséről, azonban egyes kultuszok és varázskönyvek őrzik a Nagy Öregek emlékét, és néhány mágus és kultuszvezér arra törekszik, hogy visszahívja ezeket a lényeket a létezésbe más dimenziókból vagy az örök álomból. A lovecrafti mitológiában ezek az entítások – pl. Cthulhu, Yog-Sothoth, Nyarlathotep – nem gonoszak, csupán közönyösek, számukra az ember olyan, mint a rovarok, így visszatérésük a mi világunkba óhatatlanul az emberiség pusztulásával járna. A mítosz olyan népszerű lett, hogy Lovecraft kortársai is emeltek át belőle, vagy éppen saját ötleteikkel gazdagították azt. Így történhetett, hogy az író halála után a hagyaték kezelője, August Derleth átalakításokat hajtott végre a mitológián, például a különféle lényeket különféle elemekhez rendelte, illetve megalkotta a jó Vének és a gonosz Nagy Öregek harcának elképzelését. Mivel Derleth saját munkáit Lovecraft neve alatt jelentette meg, a nyolcvanas-kilencvenes évekig, amikortól foglalkozni kezdtek ezzel a kérdéssel az irodalmárok, nem volt tisztázott egyes művek alkotójának kiléte²² (a Cthulhu-mítoszlól lásd még: Haanegraaf, 2007; Kurdi, 2007; Tarr, 1994).

Emiatt az okkultista szubkultúrában is a „kibővített” mítosz terjedt el, ennek legjobb példája a fiktív grimoire²³, a *Necronomicon* körüli jelenség. A *Necronomicon*, vagy *Al Azif*, Lovecraft saját kitalációja, melyet egy VIII. században élt „őrült arabnak”, Abdul Alhazrednek tulajdonít. A könyv több novellában is felbukkan, részleteket is olvashatunk

²² Az első magyar Lovecraft kiadások – a legendás *Galaktika* magazin és a kilencvenes évek több válogatáskötete – is szép számmal tartalmaztak ilyen történeteket.

²³ A francia eredetű grimoire szó varázskönyvet jelöl, ami különféle mágikus tudást tartalmaz. Gyakran maguknak a grimoire-oknak is varázserőt tulajdonítanak.

belőle, de Lovecraft több, a közönség által csak később megismert levelében is kifejtette, hogy nem érzi magát eléggé tehetségesnek egy ilyen művet megalkotásához. A fiktív grimoire a szerző halála után az okkultizmussal foglalkozók folyamatos kutatásának tárgyát képezte, miközben egész legendárium kerekedett köré. Hamarosan a keresletet kínálat követte, és 1973-ban megjelent egy *Necronomicon*. A kötet szerzője L. Sprague De Camp Lovecraft biográfus és sci-fi író volt, aki saját munkáját sokáig valódinak tüntette fel. Azonban hamarosan kiderült, hogy csupán egy ügyes tréfáról van szó, de ekkor már elindult egy folyamat, aminek következtében az elkövetkező évtizedekben számos *Necronomicon* változat látott napvilágot. A leghíresebb szöveg egy Simonként emlegetett ismeretlen névhez köthető.²⁴ Ezen a változaton jól szemléltethető, hogy az eredeti lovecrafti elképzelések milyen más képzetekkel keveredtek. A Simon-féle *Necronomicon* olyan kitételeket tartalmaz, melyekből egyértelmű, hogy a Derleth-féle mítoszvariációt használja a Vének és a Nagy Öregek szembeállításával, keverve ezt ismert mezopotámiai szövegekkel és Aleister Crowley XX. század eleji mágus elképzeléseivel. Bár számos vizsgálat megcáfolta a kötet eredetiségét, mégis nagy hatással volt a későbbi okkultistákra (Clore, 2006; Harms és Gonce, 2003).

Nem a Simon-féle *Necronomicon* az első, ahol Lovecraft mitológiáját összekapcsolják más, létező vallási vagy ezoterikus elképzelésekkel. Az említett Aleister Crowley, korának legnagyobb okkultistája, hatásánál fogva elsőszámú szereplője az ilyen feltételezéseknek, számos vallási közösség esetében is. Az Ordo Templi Orientis Typhonian Rendje, amelynek ha nem is alapítója, de mindenképpen legfontosabb vezetője Crowley volt, az egyik első számú lovecrafti vallási csoport. Bár Crowley nem került kapcsolatba Lovecraft munkásságával és az író sem említi, hogy valaha hallott volna a Nagy Fenevad néven elhíresült mágusról, mégis sokan hasonlóságokat vélnek felfedezni kettejük elképzelései között. Ennek a hasonlóságnak a legrészletesebb kidolgozója Crowley tanítványa és utóda az OTO élén, Kenneth Grant volt. Grant az 1973-as *Aleister Crowley and the Hidden God* című munkájában írja le elképzelését, miszerint Lovecraft álmai során – amelyekre gyakran hivatkozott, mint ihlető forrás – jutott hozzá azokhoz az információkhoz, amelyeknek Crowley is a birtokába került látomásaival. Az 1972-es *The Magical Revival* tartalmaz egy táblázatot, amelyben a hasonló neveket és kifejezéseket foglalta össze a Rend vezetője. Grant elismeri, hogy a két személy sosem találkozott, szerinte Lovecraft Cthulhu-mítosza mégis azonos a crowleyánus nézetekkel. Azt állítja, a horror szerző egy olyan mágus volt, aki birtokolta a titkos tudást, de nem jutott el a beavatottság megfelelő fokára. Ez a kijelentés már

²⁴ Magyarul is ez a szöveg jelent meg a Hermit Kiadó gondozásában.

csupán azért is érdekes, mert Lovecraft magát ateistának tekintette, számos írásában kikelt a babonáság és a különféle áltudományos tézisek ellen, az okkultistákat pedig nevetséges alakoknak tartotta. A Typhonian Rend volt az első, amelyik ilyen jól artikulálta a lovecrafti életmű vallási szerepét, noha elsősorban nem erre támaszkodott. Grant elképzelései nagy hatást gyakoroltak mind a Crowley-ről, mind Lovecraftról kialakult képben, és tovább éltek más vallási jelenségekben – mint a Simon-féle *Necronomicon* – és csoportokban (Grant, 1972; Grant, 1973; Hilton, é. n.).

Ilyen csoport a híres-hírhedt Church of Satan, amit Anton Szandor LaVey alapított 1966-ban. LaVey már korábban is rajongott Lovecraft írásaiért, és egy interjúban azt állította, az író már csupán művei hangulata és mondanivalója miatt predesztinált arra, hogy kultuszok hivatkozzanak rá. A mítoszt azonban Michael Aquino emelte be a sátánista kánonba az 1972-es *The Satanic Rituals* című könyvben. Két szertartásban, a *The Ceremony of the Nine Angles* és a *Call of Cthulhu* elnevezésűekben (mindkettő a kötet *The Metaphysics of Lovecraft* című részében található) fejti ki Lovecraft és a sátánizmus kapcsolatát. Az ember egyszerre teremtő és pusztító, Aquino ezt olvassa ki a Cthulhu-mítoszból, és ez a sátánizmus egyik alaptézise is. Lovecraftet Milton Sátánjához hasonlította, aki inkább lesz úr a Pokolban, mint szolga a Mennyben, inkább választotta a gonoszság és a pusztítás krónikásának szerepét. Bár Aquino is elfogadja azt, hogy a mítosz szörnyetegei se nem gonoszak, se nem jók, kiemeli, hogy visszatértük pusztítással járna. Ugyan a lovecrafti művekben sok kultuszt megjelenik, Lovecraft mégis viszonylag kevés szertartást ír le. Azonban ami feltűnik, állítja Aquino, annak utalásai arra engednek következtetni, hogy az író ismert ókori és középkori rítusokat, és ezeket írta le műveiben. A Lovacraftre hivatkozó két sátánista szertartásban az Öregek közül több megjelenik – Azathoth, Nyarlathotep, Yog-Sothoth, Cthulhu –, a mítoszt pedig úgy jellemzi Aquino, mint „a jövő emberi mentalitásának árnyképét”. Bár a Church of Satan elképzelései Grant nézeteinél hívebbek az eredeti Cthulhu-mítoszhoz, több helyütt is felfedezhető Derleth hatása. Más, kisebb lovecrafti közösségek lényegében a Typhonian Rend és a LaVey-féle csoport elképzeléseit használják, előbbihez tartozik az Esoteric Order of Dagon²⁵ és a Miskatonic Alchemical Expedition²⁶, utóbbihoz az Order of the Trapezoid²⁷ vagy a The House of the Starry Wisdom²⁸ (Bolton, é. n.; LaVey, 1972).²⁹

²⁵ <http://www.esotericorderofdagon.org/index.html> (utolsó megtekintés 2012. 07. 20.)

²⁶ http://www.philhine.org.uk/writings/ktul_maexp.html (utolsó megtekintés 2012. 07. 20.)

²⁷ <http://www.trapezoid.org/> (utolsó megtekintés 2012. 04. 20.)

²⁸ <http://www.trapezoid.org/lodges/starry.html> (utolsó megtekintés 2012. 07. 20.)

²⁹ Ezek gyakran már nevükben hivatkoznak Lovecraftre: az Esoteric Order of Dagon és a House of Starry Wisdom egy-egy fiktív vallás, míg a Miskatonic fiktív földrajzi néz a lovecrafti írásokban.

A sátánizmushoz köthető, ám a többi hasonló csoporttól bizonyos mértékben eltér a Venger Satanis – eredeti néven Darrick Dishaw – által 2005-ben alapított Cult of Cthulhu. Satanis abban különbözik más lovecrafti vallási vezetőktől, hogy a kezdetektől fogva tisztában van vele, mi Lovecraft gondolata, és mi későbbi hozzátoldás. Ebben a szellemben fogalmazta meg csoportja alaptézisét: „*Nincs valóság. Amit az emberi elme valóságnak hív, nem létezik. Elismerem, hogy a legtöbb ember eléggé kényelmesen él az Általánosan Elfogadott Valóságnak nevezett paradigmában. De személy szerint én sosem lennék erre képes. Változtatnom kell a dolgokon.*”³⁰ (Satanis, 2007, 12.) Számára a sátánizmus és a Cthulhu-mítosz számos azonos jellemzővel bír, ezért utóbbi is felhasználható, sőt, a Cult tanításaiban központi szerepet kap a Nagy Öregek visszatérése. Azonban ez itt nem jár feltétlenül az emberiség pusztulásával, az emberiség képes az Öregekhez hasonlatossá válni, így jutva el egy magasabb fejlettségi szintre. Szerinte Lovecraft saját hitét írta meg, mivel azonban félt, hogy örültnek tartják majd, ezért fikciós művekbe ágyazta ezeket. Éppen ezért tekinti Satanis és a Cult a lovecrafti elképzeléseket igaznak. Természetesen a Cult of Cthulhu esetében is találhatunk kontinuitást más lovecrafti csoportokkal, mint a Church of Satan vagy az OTO, mégis ez a szervezet az, ami a legönállóbb, és a legjobban kihasználja a XXI. század nyújtotta lehetőségeket mind elképzelései kialakításában, mind azok terjesztésében (Mathews, 2009; Satanis, 2007).³¹

További vizsgálati lehetőségek

Ezeknek a szerteágazó, sok tekintetben különböző közösségeknek a vizsgálata több irány mentén történhet, és ezzel párhuzamosan a vallástudomány mellett más tudományterületek is bevonhatóak.

A legfontosabb kérdés az, milyen kritériumok alapján kerülnek a vizsgálati mezőbe bizonyos csoportok. Az olyan közösségeknél, amelyek deklaráltan egy szerző vagy fikciós mű köré építik fel hitrendszerüket, egyértelmű a helyzet. Azonban a populáris kultúra a XXI. század elejére már olyan mértékben átszötte a vallási szférát, hogy nehéz meghúzni a határt a „fikciós alapú vallások” és az ide nem kapcsolható csoportok között. A fenti példák esetében a fikciós alap nyilvánvaló, hiszen vagy ismert, vagy könnyen beazonosítható művekre és szerzőkre hivatkoznak, egy kevésbé mélyreható vizsgálat is megállapíthatja, hogy az adott

³⁰ „*There is no reality. What the human mind calls reality does not exist. I admit that most people can live quite comfortably inside a paradigm called Generally Accepted Reality. But for me personally, I could never do that. I have to change things.*”

³¹ További információk: <http://lovecraftnewsnetwork.blogspot.com/2010/02/cult-of-cthulhu-is-now-501c-3-interview.html> (utolsó megtekintés 2012. 07. 18.); <http://www.cultofcthulhu.net/> (utolsó megtekintés 2012. 07. 22.).

hitrendszer egyes elemeit fikciós munkából merítette-e. Azonban könnyen elképzelhető, hogy egyes csoportok bár a populáris kultúrából merítenek, de ez nem látványos, a felületes szemlélő számára nem egyértelmű a hivatkozás. Ebben az esetben csak átfogóbb vizsgálat segíthet, ekkor azonban a kutatónak nem csak vallási kérdésekben, hanem a popkultúra számos területén járatosnak kell lennie, és még ebben az esetben sem bizonyos, hogy sikerül egyértelműen megállapítania a fikciós kötődést, éppen a populáris kultúra átláthatatlan mérete miatt. Ezért érdemes bevonni a kutatásba az irodalom, a film vagy más, népszerű kulturális formák tanulmányozásával foglalkozó szakembereket.

A következő felmerülő kérdés az adott közösségekkel kapcsolatban, hogy milyen típusú műveket használnak fel. Vizsgálható a művek tematikája, bár alapvetően a science fiction és a fantasy tölti be a vallási forrás szerepét. Ebben az irányban továbbhaladva érdemes megvizsgálni, az adott művek tartalmazzak-e vallási elemeket, és ha igen, milyen formában. Mindenképpen érdekes megállapítások tehetők az explicit és az implicit vallási tartalom vonatkozásában. Vajon azok a művek szolgálnak nagyobb arányban hivatkozással ezeknek a csoportoknak, melyekben konkrét fiktív vallások jelennek meg, vagy ahol a vallási jelleg csupán párhuzamok szintjén van jelen? És vajon miért lesz egyik mű vallási alap, míg több, vallási elemeket szintén tartalmazó mű nem? Mi lehet az, ami a vallási csoportok hitelveiből leszűrhető ezzel kapcsolatban? További kardinális kérdés, hogy hogyan reflektálnak a különféle közösségek a dokumentált fikciós alapra. Ilyen tekintetben Lovecraft vagy Tolkien hagyománya kifejezetten jó kiindulási alap.

Mindezekén túl azonban talán a legfontosabb kérdés az, milyen jelenségek húzódnak meg annak hátterében, hogy az egyének és az általuk létrehozott csoportok a populáris kultúrában megjelenő műveket használják fel vallási identitásuk létrehozása során. Bár ezzel kapcsolatban már több kutatás és elmélet is született, azonban ez a kérdéskör még mindig nincs teljesen körüljárva, számos aspektusának megvizsgálása vár a kutatókra. Ennek során nem csupán a szűken vett vallástudomány, de akár a pszichológia, akár a szociológia vizsgálati módszerei is hozzáadhatnak a megértéshez. Érdemes továbbá kiterjeszteni a vizsgálatot más, nem elsősorban vallási csoportokra vagy szubkultúrákra, ilyenek lehetnek például a különféle szerepjátékos közösségek.

Természetesen több olyan kérdés felmerülhet, amelyet nem érint a dolgozat, vagy ami a csoportok vizsgálatának folyamán kerül elő. Bár a csoportok mindegyike valamilyen módon már a vallástudomány látóterébe került, mivel azonban a feléjük irányuló érdeklődés nem tekint vissza nagy múltra, ezért mindenképpen érdemes lehet nem csupán a „fikciós alapú vallások” elméletének szempontjából, de más irányok felől is foglalkozni velük.

Összegzés és kritika

A XX. század második felében megjelenő vallási csoportok között találhatóak olyanok, melyek a populáris kultúrából merítettek hitelveikhez, közülük pedig néhány – a szűken vett „fikciós alapú vallások” – konkrét művekre alapozzák téziseiket. A példákból azonban jól látszik, hogy még egy ennyire kicsi csoport is mennyire heterogén, ez pedig egy ilyen friss diskurzusban megnehezíti az átfogó elmélet megalkotását. Mivel a különféle átfogónak szánt, vagy egyszerűen csak a szűk témával foglalkozó munkák és reflexiójuk alig egy évtizedre tekint vissza, ezért könnyen találhatunk ezekben kritikus pontokat. Jellemző módon a különféle kutatók is igyekeznek reflektálni egymás téziseire, rámutatva az inkriminálható részekre.

Ilyen például az *invented religion* elnevezése és magyarázata. Carole Cusack maga említi, hogy Lonnie Kinner 1981-es munkájában kifejti, hogy bizonyos aspektusból vizsgálva minden vallás *invented*, azaz konstruált (Cusack, 2010). Vagyis minden vallási hagyomány építkezik már meglévő hagyományokra és elképzelésekre, csupán annyiban különböznek a Carole Cusack által vizsgált csoportok, hogy utóbbiaknál jól dokumentált ez a konstrukció. Ettől függetlenül azonban a megnevezés zavaró lehet. Ugyanígy zavaró lehet az Adam Possamai által használt *hyper-real religion* kifejezés. Mind Cusack, mind Davidsen rámutat arra, hogy a hiperrealitás fogalma rendelkezik egy negatív konnotációval. Baudrillard-nál az, hogy a valóság és a szimulákrum nem különböztethető meg egymástól, negatív felhanggal bír, Possamai pedig ezt nem veszi figyelembe, mikor a fogalmat használja: csupán azt a jelenséget írja le vele, amikor a vallások a populáris kultúrából merítenek. Tény, jegyzi meg itt Davidsen, hogy ez a jelenség annyiban a hiperreálishoz kapcsolható, hogy ezek a vallások is létrehoznak egy elképzelt világképet, ami „legyőzi” az empirikus valóságot, vagyis a hívő személy elfogadja, hogy ami a populáris kultúra része, az ebben a rendszerben igaz, de végső soron itt is az kerül elő, hogy minden vallás hasonlót alkot. Minden vallás létrehoz egy érzékelésen túli valóságot, emiatt viszont minden vallást a *hyper-real religion* ernyője alá lehetne venni. (Davidsen, 2012.)

Az elnevezésekből adódó problémák mellett azonban észre kell venni, hogy a három fő elmélet, bár első ránézésre úgy tűnhet, ugyanazt a jelenséget vizsgálja, ez nem így van. Bár mindhárom szerző hasonló témát kutat, és van átfedés az általuk feldolgozott csoportokban – lényegében ez a közös metszet az, amit a dolgozatomban „fikciós alapú vallásoknak” nevezek –, mégis találunk olyan különbségeket, melyek arra engednek következtetni, hogy kisebb-nagyobb eltéréssel, de másként jelölik meg a vizsgálódásuk ernyője alá eső csoportokat. A

legszenbetűnőbb Carole Cusack vizsgálata, ő ugyanis olyan paródiavallásokkal is foglalkozik, mint a Repülő Spagetti Szörny Egyháza³², ami nem szoros értelemben vett „fikciós alapú vallás”, nem egy már létező műből merített, ráadásul kérdéses, mennyire tekintik az „egyház” hívei magukat valóban hívőnek (Cusack, 2010). Ugyanakkor tény, hogy a szerző által az általa használt terminológia magyarázataként megadottaknak ezek a csoportok is megfelelnek. Célszerű úgy tekinteni erre a terminusra, mint egy olyan halmazra, melynek a „fikciós alapú vallások” részhalmazát képezik. A hyper-real religionnél is felmerül egy értelmezési probléma, Adam Possamai ugyanis, ahogy erre Davidsen is felhívja a figyelmet, azt állítja, hogy a populáris kultúra fikciója csupán metaforikus módon szolgál alapul ezeknél a vallási csoportoknál. Ezzel szemben Davidsen rámutat, hogy például a Tolkien műveit alapul használó közösségeknél kezdetben a használat nem merült ki a metaforikus szintben (a korábban említett mitokozmologikus szint), hanem túlmutatnak ezen (mitohistorikus). Természetesen ez jelentheti azt is, jegyzi meg, hogy a tolkieni csoportok – de legalább is azoknak a hatvanas-hetvenes években keletkezett mozgalmi – nem tartoznak a hyper-real religion kategóriájába, Davidsen azonban inkább arra hajlik, hogy érdemes újragondolni ezt a fogalmat (Davidsen, 2012). Azonban maga Davidsen sem következetes, amikor a fiction-based religion terminusáról beszél. Egyik munkájában azt állítja, hogy csupán olyan vallások tekinthetők ide tartozóknak, melyek egy fikciós műben meglévő, ott említett fiktív vallás valós megjelenítői, mint pl. a Church of All Worlds (Davidsen, 2011), míg egy másikban ennek ellentmondva olyan csoportokat vizsgál, melyek csupán a fiktív művekben megjelenő vallásos elemekre építenek (Davidsen, 2012).

Azonban minden probléma ellenére fontos megállapításokat és kutatási eredményeket mutatnak fel, melyek a szűken vett „fikciós alapú vallások” vizsgálata illetve egy esetleges átfogó elmélet későbbi megalkotása során elengedhetetlenek. Egy ilyen új vallástudományi diskurzusnál nagyon fontos az elméleti reflexió, a kutatók közötti kommunikáció. Dolgozatomban ehhez a diskurzushoz is igyekeztem hozzájárulni, mindazonáltal nem ez vezérelt elsősorban. Mindenképpen fontosnak érzem, hogy a magyar vallástudományi szakma megismerje ezt az izgalmas és friss jelenséget, amit ezek a vallási csoportok jelentenek, illetve felmérje, milyen lehetőségeket rejt a tudományág számára. Egyrészt vizsgálható maga az a folyamat, amelyben a fikció vallásivá válik, másrészt feltérképezhető, hogy ebben a folyamatban milyen sémák/mintázatok, illetve esetleges „stádiumok” fedezhetők fel.

³² The Church of Flying Spaghetti Monster egy paródiavallás, amit 2005-ben hozott létre egy oregoni diák, tiltakozásul az ún. intelligens tervezés elméletének egyetemi oktatása miatt. Mára a valláskritika egyik meghatározó jelenségévé vált.

Bibliográfia:

- Aldiss, Brian és Wingrove, David (1994): *Trillió éves dáridó*, II. kötet. Szukits Kiadó, Szeged.
- Barker, Eileen (1985): New Religious Movements: Yet Another Great Awakening? Hammond, Phillip E. (szerk.): *The Sacred in a Secular Age*. University of California Press, Berkley and Los Angeles, CA. 36-57.
- Bolton, K. R. (é. n.): The Influence of H. P. Lovecraft on Occultism. *Irish Journal Of Gothic and Horror Studies*.
(<http://irishgothichorrorjournal.homestead.com/LovecraftOccultism.html>, utolsó megtekintés 2012. 07. 22.)
- Campbell, Colin (2002): The Cult, the Cultic Milieu and Secularization. Kaplan, Jeffrey és Lööw, Heléne (szerk.): *The Cultic Milieu: Oppositional Subcultures in an Age of Globalization*. AltaMira Press, Walnut Creek, CA. 12-25.
- Clarke, Peter B. (2006, szerk.): *Encyclopedia of New Religious Movements*. Routledge, London & New York.
- Clore, Dan (2006): *Fake Necronomicons*.
(<http://www.reocities.com/clorebeast/necfake.htm>, utolsó megtekintés 2012. 07. 22.)
- Colavito, Jason (2005): *The Cult of Alien Gods: H. P. Lovecraft and Extraterrestrial Pop Culture*. Prometheus Book, Amherst, New York.
- Cusack, Carole M. (2010): *Invented Religions: Imagination, Fiction and Faith*. Ashgate Publishing, Ltd., Farnham.
- Davidsen, Markus (2011): *Fiction-based Religion: From Star Wars to Jediism*. Kéziratban.
- Davidsen, Markus (2012): The Spiritual Milieu Based on J.R.R. Tolkien's Literary Mythology. Adam Possamai (szerk.): *Handbook of Hyper-real Religions*. Brill, Leiden & Boston. 185-204.
- Davis, Erik (1995): *H. P. Lovecraft's Magick Realism*.
(<http://www.levity.com/figment/lovecraft.html>, utolsó megtekintés 2012. 07. 22.)
- Dyrendal, Asbjørn (2008): Devilish Consumption: Popular Culture in Satanic Socialization. *Numen: International Review for the History of Religions*. 55. sz. 68-98.
- Eliade, Mircea (2002): *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Forbes, Bruce David (2005): Introduction: Finding Religion in Unexpected Places. Forbes, Bruce David és Mahan, Jeffrey H. (szerk.): *Religion and Popular Culture in America*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London. 1-20.
- Haanegraaf, Wouter J. (2007): Fiction in the Desert of the Real: Lovecraft's Cthulhu Mythos. *Aries*. 7. 7. sz. 85-109.
- Hamilton, Malcolm B. (1998): *Vallás, ember, társadalom*. AduPrint, Bp.
- Harms, Daniel és Gonce, John Wisdom (2003): *The Necronomicon Files*. Red Wheel/Weiser, LLC, Boston.
- Hobsbawm, Eric (2003): Introduction: Inventing Traditions. Hobsbawm, Eric és Ranger, Terence (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge. 1-14.
- Joshi, S. T. (2001): *A Dreamer and a Visionary: H. P. Lovecraft in his Time*. Liverpool University Press, Liverpool.
- Kurdi Péter (2007): *Az angolszász természetfölötti horror-fantasy a 20-as évektől napjainkig – H. P. Lovecraft és a többiek*. Kéziratban.
(<http://www.scribd.com/doc/38161047/Lovecraft-szakdolgozat>, utolsó megtekintés 2012. 07. 17.)
- Lewis, James R. és Hammer, Olav (2011): Introduction. Lewis, James R. és Hammer, Olav (szerk.): *The Invention of Sacred Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge. 1-17.
- Mathews, Chris (2009): *Modern Satanism: Anatomy of a Radical Subculture*. Praeger Publisher.
- McAvan, Em (2010): The Postmodern Sacred. *Journal of Religion and Popular Culture*. 9. 22(1). sz. ([http://www.usask.ca/relst/jrpc/art22\(1\)-PostmodernSacred.html](http://www.usask.ca/relst/jrpc/art22(1)-PostmodernSacred.html), utolsó megtekintés 2012. 07. 17.)
- Melton, J. Gordon (2001, szerk.): *Encyclopedia of Occultism and Parapsychology*. I-II. kötet. Gale Group, Inc., Farmington Hills, MI.
- Morehead, John W. (é. n.): „A world without rules and controls, without borders and boundaries.”: *Matrixism, New Mythologies, and Symbolic Pilgrimages*. Kéziratban.
- Palumbo, Donald (2008): The Monomyth in James Cameron's *The Terminator*: Sarah as Monomythic Heroine. *Journal of Popular Culture*. 41. 3. sz. 413-427.
- Porter, Jennifer (2009): Implicit Religion in Popular Culture: The Religious Dimensions of Fan Communities. *Implicit Religions* 12.3. Equinox. 271-180.

- Possamai, Adam (2007a): Jediism, Matrixism and “Hyper-Real” Spiritualities (<http://www.theofantastique.com/2007/10/31/adam-possamai-jediism-matrixism-and-hyper-real-spiritualities/>, utolsó megtekintés 2012. 07. 20.)
- Possamai, Adam (2007b): *Religion and Popular Culture: A Hyper-Real Testament*. Peter Lang Publishing, Inc., Brüsszel.
- Povedák István (2004): Népi kultúra vagy populáris kultúra? (Birkózás a fogalmakkal). *Tiszatáj*. **58.** 8. sz. 84-88.
- Robbins, Thomas (1996): Az új vallási mozgalmak és a társadalom: elméletek és magyarázatok. *Replika*. **7.** 21-22. sz. 173-208.
- Rothstein, Mikael (2011): Scientology, scripture, and sacred tradition. Lewis, James R. és Hammer, Olav (szerk.): *The Invention of Sacred Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge. 18-37.
- Saliba, John A. (2003): *Understanding New Religious Movements*. AltaMira Press, Walnut Creek, CA.
- Sandstorm, Orion (2012): *Otherkin Timeline: The Recent History of Elfin, Fae, and Animal People*. Kéziratban. (<http://orion.kitsunet.net/time.pdf>, utolsó megtekintés 2012. 07. 17.)
- Szilágyi Tamás és Szilárdi Réka (2007): *Istenek ébredése*. JatePress, Szeged.
- Tarr, Daniel (1994): *The Cthulhu Myth*. (<http://www.tarrdaniel.com/documents/Hermetika/cthulhu.htm>, utolsó megtekintés 2012. 07. 24.)
- Tomka Miklós (1996): A vallásszociológia új útjai. *Replika*. **7.** 21-22. sz. 163-171.
- Tomka Miklós (1997): A vallás modernizálódó társadalmunkban. *Korunk*. **21.** 10. 25-34.
- Turnau, Theodore A. (2008): Popular Cultural „Worlds” as Alternative Religions. *Christian Scholars Review*. **37.** 3. sz. 323-345.

Források:

- Grant, Kenneth (1972): *The Magical Revival*. Kéziratban.
- Grant, Kenneth (1973): *Aleister Crowley and the Hidden God*. Kéziratban.
- Hilton, Simon (é. n.): *The Typhonian Tradition*. Kéziratban.
(<http://www.scribd.com/doc/21549974/Simon-Hinton-Typhonian-Tradition>, utolsó megtekintés 2012. 07. 23.)
- LaVey, Anton Szandor (1972): *The Satanic Rituals*. Kéziratban.
- Lovecraft, H. P. (2001): *Howard Philips Lovecraft összes művei*. I. kötet. Szukits Kiadó, Szeged.
- Lovecraft, H. P. (2003): *Howard Philips Lovecraft összes művei*. II. kötet. Szukits Kiadó, Szeged.
- Lovecraft, H. P. (2005): *Howard Philips Lovecraft összes művei*. III. kötet. Szukits Kiadó, Szeged.
- *Necronomicon, A Halott Nevek Könyve* (2005). Hermit Kiadó, Onga.
- *Necronomicon – Kitab al-Azif* (2000). Hermit Kadó, Onga.
- Satanis, Venger (2007): *Cthulhu Cult*. Kéziratban.